

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TDİD

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI
İNCELEMELERİ
DERGİSİ *23. yıl*

Journal of Turkish World Studies
Журнал Исследований Тюркского Мира

YAZ-SUMMER 2019

19/1

ISSN: 1301-2045
eISSN: 2667-6729

Türk Dnyasy İncelemeleri Dergisine gnderilen yazıların dşünsel ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına, çeviri ve aktarmaların hukuki sorumluluğu çevirmenlerine/aktaranlarına aittir. Gnderilen her yazının yayım aşamasında esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeleri TDİD yazı işleri tarafından yapılır.

Yayınlanan yazıların her türlü telif hakkı Ege Üniversitesi Türk Dnyası Araştırmaları Enstitüsüne aittir.

TDİD

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI
İNCELEMELERİ
DERGİSİ *23. yıl*

KURUCU / Founder
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

SAHİBİ-SORUMLU MÜDÜR / Owner

Ege Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü adına
Enstitü Müdürü Prof. Dr. Nadim MACİT

EDİTÖRLER / Editors

Prof. Dr. Nadim MACİT
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÜSTÜN

İngilizce ve Rusça Editörü

Prof. Dr. Peter B. GOLDEN

Yazı İşleri

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÜSTÜN

Ön Kontrol, Tashih ve Dizgi

Arş. Gör. Gökçe EMEÇ
Arş. Gör. Şima DOĞAN
Arş. Gör. Şengül AYGÜMÜŞ
Arş. Gör. Seçil ÖRAZ BEŞİKÇİ

Halkla İlişkiler ve Dağıtım

Arş. Gör. Şima DOĞAN

YAZIŞMA ADRESİ / Correspondence

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları
Enstitüsü 35100 / Bornova - İZMİR
<http://www.tdid.ege.edu.tr>
Tel / telephone: (+90) (232) 388 01 10 / 2958
Belgegeçer / Fax: (+90) (232) 342 74 96
Elmek / E-mail: egetid@gmail.com
<http://dergipark.gov.tr/egetid>

BASKI / Print

Ege Üniversitesi Basımevi Bornova / İZMİR
Tel: 0(232) 388 10 22
Yayın Tarihi: Haziran 2019
Baskı Tarihi: 10 Temmuz 2019 - Baskı Adeti: 150

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN (Denizli/Türkiye)
Dr. Svitlana BİLİAİEVA (Kiev/Ukrayna)
Dr. Feruza CUMANIYAZOVA (Taşkent/Özbekistan)
Prof. Dr. Nadir DEVLET (İstanbul/ Türkiye)
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN (Ankara/Türkiye)
Doç. Dr. Kuanyszbek KENJALİN (Astana/Kazakistan)
Dr. Artur KONOPACKİ (Białymstoku/Polonya)
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY (İzmir/Türkiye)
Prof. Dr. László MARÁCZ (Amsterdam/Hollanda)
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA (İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Mübariz SÜLEYMANLI (Bakü/Azerbaycan)
Prof. Dr. Erdoğan UYGUR (Ankara/Türkiye)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (N. Erbakan Ü)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Uludağ Ü)
Prof. Dr. Yunus BALCI (Pamukkale Ü)
Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN (Dokuz Eylül Ü)
Prof. Dr. Ali DUymAZ (Balıkesir Ü)
Prof. Dr. Mehmet ERSAN (Ege Ü)
Prof. Dr. İlhan GENÇ (Düzce Ü)
Prof. Dr. Saadetin GÖMEÇ (Ankara Ü)
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL (Yeditepe Ü)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Gazi Ü)
Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Ü)
Prof. Dr. Ali YAKICI (Gazi Ü)
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM (TKAE)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 18679

TDİD KURUMSAL

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, yılda iki kez yayımlanan ve DergiPark sisteminde yer alan uluslararası hakemli bir dergidir. Ege Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 25.04.2019 tarih ve 3/27 No'lu kararı ile basılmıştır.

**DERGİMİZİN TARANDIĞI
ULUSLARARASI İNDEKSLER**

TR Dizin, ASOS, CEEOL, IndexCopernicus, EBSCO, MLA, TURKOLOGISCHER ANZEIGER, ULRICH'S.

CORPORATE IDENTITY

Journal of Turkish World Studies is a scientific referee journal which is published twice a year and takes part in DergiPark system. It is published by Ege University Executive Board's No. 3/27 decree dated 25.04.2019.

**ABSTRACTED AND INDEXED
IN FOLLOWING INDEXES:**

TR Dizin, ASOS, CEEOL, Index Copernicus, EBSCO, MLA, PECYA, TURKOLOGISCHER ANZEIGER, ULRICH'S

Dergimize gelen tüm yazılar, bilimsel etiğe uygunluk yönünden ön kontrol aşamasında

programıyla denetlenmektedir.

Kapak Görseli

Ön Kapak: Uygur dönemi duvar resimlerinden bir kesit, <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/LFB-2/V-3/page/0089.html.en>

Ön Kapak: Uygur dönemi metinlerinden bir örnek, <https://bit.ly/31WEodd>

Arka Kapak: Uygur dönemi duvar resimlerinden bir kesit, <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/LFB-2/V-3/page/0097.html.en>

Dergimizin Yurtdışı Haberleşme Üyeleri

ABD - Uli Schamiloğlu
ALMANYA - Mark Kirchner
ALTAY - Napir Bailkan
AZERBAJYAN - Kemal Abdullayev
BULGARİSTAN - Memiş Merdan
ÇİN - Abdulhekim Mehmet
FİNLANDIYA - Okan Dahe
FRANSA - Remy Dor
GÜRCİSTAN - Makvala Kharebava
HAKASYA - V. A. Burnakov
HOLLANDA - F. De Jong
İRAK - Çoban Hıdır Uluhan
İNGİLTERE - Arthur Hatto
İRAN - Ali Berazende
JAPONYA - Tadashi Suzuki
KAZAKİSTAN - Kuanyshbek Kenzhalin
KIBRIS - Mustafa Yeniasır

KIRGIZİSTAN - Ulanbek Alimov
KOSOVA - Mülazım Mazrek
MACARİSTAN - István Zimonyi
MAKEDONYA - Sevim Halil
MOĞOLİSTAN - Ekrem Kalan
MOLDOVA - Lübov Çimpoş
ÖZBEKİSTAN - Cabbar İşankul
ROMANYA - Tahsin Cemil
RUSYA - Dimitry Vasilyev
TATARİSTAN - İhsan Demirbaş
TÜRKMENİSTAN - Gurbandurdu Geldiyev
UKRAYNA - İsmet Zat
YUNANİSTAN - İbrahim Baltalı

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Mehmet AÇA
Doç. Dr. Atf AKGÜN
Doç. Dr. Hakan ATILGAN
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ
Prof. Dr. Gıyasettin AYTAŞ
Prof. Dr. Cahit BAŞDAŞ
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASON
Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İhsan ERKOÇ
Prof. Dr. Giray FİDAN
Dr. Öğr. Üyesi Semih GÜNERİ
Dr. Öğr. Üyesi Özhan KAPICI
Doç. Dr. Sadık Emre KARAKUŞ
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU
Doç. Dr. Adem ÖGER
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN
Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN
Prof. Dr. HATİCE ŞİRİN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ
Doç. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN
Dr. Öğr. Üyesi Recep TEK
Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN
Prof. Dr. Erdoğan TEZCİ
Prof. Dr. Ali TİLBE
Doç. Dr. Hacer TOKYÜREK
Dr. Öğr. Üyesi Rabia UÇKUN
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM
Dr. Öğr. Üyesi Bayram YILDIZ
Doç. Dr. Anıl YILMAZ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

-
- 1** **İpek Yolu İktisadı ve Paralarının Gelişimi**
The Development of Silk Road Economics and Coins
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ONAY
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.481439
-
- 27** **Üçüncü ve Dördüncü Kuşak Göçmenlerdeki Etnik Kimlik Algısı ve Sembolik Etnisite**
Perception of Ethnic Identity in the Third and Fourth Generation Immigrants and Symbolic Ethnicity
Tuğba ERDEM
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.338957
-
- 37** **Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Türk Dünyasına İlişkin Bilişsel Yapılarının İncelenmesi**
Investigation of Social Studies Teacher Candidates' Cognitive Structures About Turkish World
Tuğba TURGUT – Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.553717
-
- 87** **Eski Uygur Çatıklarında “Zaman” Kavramı**
“Time” Concept in Old Uyghur Jätakas
Araş. Gör. Berker KESKİN
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.549727
-
- 117** **Türkçe Söz Diziminde Kullanılan Çift Olumsuz Yapılar Üzerine**
About the Double Negation Structures Used in Turkish
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan DOĞAN
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.542147
-
- 145** **Kırgızcada Standart Olumsuzluk**
Standard Negation in Kyrgyz Language
Dr. Erhan TAŞBAŞ
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.457617
-
- 159** **Hastalık Adları Bağlamında Kötü Ruhların Dönüşümü: Türkistan’dan Anadolu’ya**
The Transformation of Evil Souls in the Context of Disease Names: From Turkestan to Anatolia
Dr. Kübra YILDIZ ALTIN
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.568639
-
- 181** **Uygur Sihir Masallarındaki “Kadın” Tipi Üzerine Bir İnceleme**
An Analysis of “Female” Figure in Uyghur Magical Tales
Dr. Fatoş YALÇINKAYA
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.470436
-
- 195** **Festival Anlatılarının Ritüeller Temelinde Çözümlemesi: Nergis Festivali Örneği**
Ritualistic Analyzing of the Narratives of the Festivals: The Example of the Nerghis Festival
İlknur ÖZCAN
Araştırma Makalesi DOI 10.32449/egetdid.573905
-

207

Tiyatro Eserleri Üzerinden Dünden Bugüne Sultan II. Abdülhamid Algısı

Perception of Sultan Abdulhamid the Second from Past to Today In Theatrical Productions

Doç. Dr. Ayşe ULUSOY TUNÇEL

Derleme Makale

DOI 10.32449/egetdid.532336

241

Manuel'in Yenilgisi ve Üçüncü Haçlı Seferi

The Defeat of Manuel and The Third Crusade

Doç. Dr. Abdullah BAKIR – Fatih DEMİR

Çeviri

DOI 10.32449/egetdid.568633

251

Türkçede Güç Kavramı

The Concept of "Strength" in Turkish

Ayşe ERKAL

Çeviri

DOI 10.32449/egetdid.573423

259

Zan Tao, YiPeng ve LiLingfei Türkiye'yi Yeniden Keşfetmek

Dr. Öğr. Üyesi Nuraniye HİDAYET EKREM

Kitap İncelemesi

DOI 10.32449/egetdid.514333

271

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Eski Uygur Çatıklarında “Zaman” Kavramı “Time” Concept in Old Uyghur Jātakas

Arş. Gör. Berker KESKİN*

Özet

Zaman, geçmiş ve gelecek ile birlikte bunlar arasında kalan tüm anları kapsayan bir kavram olarak oldukça büyük bir öneme sahiptir. Ancak zaman sayesinde, zamana göre durum ve olaylar değer kazanmakta ve bu sayede bilinmekte, kaydedilmektedir. Bu çalışmanın amacı, zamanı eksiksiz bir biçimde tanımlamak değil aksine kavramın belirli bir alan üzerinde hangi şekillerde ifade edildiğini ortaya koyarak bir anlamda kavram alanını oluşturabilmektir. Anılan belirli alan ise Eski Uygur Türkçesi döneminden kalan çatıktır. Bu küçük eserlerin seçilmesinin temel sebebi dilinin sade, dolayısıyla halkın konuşup düşündüğü ve yazdığı dil olmasıdır. Diğer bir sebep ise çatıkların şekil olarak tıpkı masallar gibi muhayyel bir zamanda geçmesi dolayısıyla kavram hakkında daha geniş bir alan oluşturulabileceğinin düşünülmesidir. Çalışmanın giriş kısmında zaman kavramı hakkında genel bazı bilgiler verildikten sonra Eski Uygurlarda edebî bir tür olarak çatıklar ve Budizm’de zaman kavramı hakkında ana hatlarıyla bilgi verilecektir. Son olarak çatıklarda zaman kavramının hangi şekillerde ifade edildiği üzerinde durulacak ve kavramlar örneklerle birlikte sunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkçe, Eski Uygur Türkçesi, çatık, zaman, kavram alanı.

Abstract

Time has a great importance together with past, future and all moments between them as a concept. The aim of this study is not to define the concept of time in a complete way. Rather the theme is to question its presence in a particular area. In other words, our aim is to reveal the conceptual field of time. In particular the meaning of jātakas which belong to the Old Uyghur Turkish is discussed. The reason for the selection of these little studies is that they possess

*İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı. Göttingen Georg August Üniversitesi, Türkoloji ve Orta Asya Çalışmaları Bölümü, berker.keskin@istanbul.edu.tr.

plain language in which people think, speak and write. Another reason is that as a form, jātakas are very similar to legends. Both of them use an imaginary time in their atmosphere. In the introductory part there is given general information about time. Later, jātaka as a literary genre in Old Uyghur literature and time concept in Buddhism is discussed. Lastly, the article dwells on the ways in which the concept of time is expressed.

Keywords: *Old Turkic, Old Uyghur Turkish, çatik “jātaka”, time, conceptual field.*

Zaman, insanoğlunun zihnî dünyasında eskiden beri mevcut sorunlu kavramlardan biri olarak kendine yer edinmiş ve ne olduğu hakkında benzer ya da farklı pek çok tanımlamalar yapılarak üzerine akıl yürütülmüştür. Tanımlamaların ortak noktası, zamanın geçmiş, şimdi ve gelecek olan süre olmasıdır. Ancak kavramı yalnızca bu şekilde bölümlendirmek, onu basite indirgemekten öte değildir. Kaldı ki geçmiş, şimdi ve gelecek gibi temel bölümlendirmelerin yanı sıra öznel ve nesnel zamanın varlığı, belirli alanlara ait özel zamanlar (iktisadî zaman, jeolojik zaman, sosyolojik zaman...) gibi oldukça farklı zaman türünden söz edilebilir. Bunun yanı sıra zaman mutlak mıdır? Yanılsama olabilir mi? Başlangıcı ve sonu var mıdır? gibi soruların cevabı gerek felsefe gerekse fizik alanında hala daha net bir biçimde cevaplanmış değildir. *Anların oluşturduğu bütün* şeklinde tanımlayabileceğimiz zaman kavramı ile ilgili olarak Türkçe Sözlük şu açıklamayı yapmaktadır (TDK 2011: 2641):

zaman a. (*zama:nı*) Ar. Zaman **1.** Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit: “*Zaman geçtikçe hafifleyecek yerde, daha ziyade ağırlaşan bir vicdan azabı duyarım.*” -Ö. Seyfettin. **2.** Bu sürenin belirli bir parçası, vakit: “*Efendiler, az söylemek çok yapmak zamanı gelmiştir.*” -A. İlhan. **3.** Belirlenmiş olan an. **4.** Çağ, mevsim: *Gül zamanı. Çocukluk zamanı.* **5.** Bir işe ayrılmış veya bir iş için alışılmış saatler, vakit. **6.** Dönem, devir: “*Dedelerimizin zamanında burada bir kral yaşardı.*” -R. Mağden. **7.** *gök b.* Olayların oluş ve akış sırasını belirleyen, düzenli ve dönemli gök olaylarını birim olarak kullanan sanal bir kavram. **8.** *db.* Fiillerin belirttikleri geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman kavramı: *Geldi, gelmiş, geliyor, gelecek, gelir.* **9.** *jeol.* Yer kabuğunun geçirdiği gelişimde belirlenen ve fosillere göre dörde ayrılan geniş evrelerden her biri.

Kubbealtı Lugatı’nda ise zamanın soyut bir kavram olduğu ilk maddeden vurgulanarak on bir ayrı maddede açıklanmıştır (Kubbealtı):

Zaman (زمان) *i.* (Ar. *zemān*)

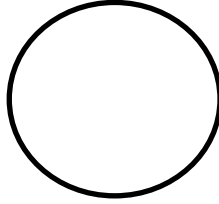
1. Olmuş ya da olabilecek hâdiselerin birbiri ardınca cereyan edişinin düşün-cemizde meydana getirdiği başı ve sonu belli olmayan soyut kavram, vakit: *Durmuş saat gibiydi durup geçmeyen zaman* (Yahyâ Kemal). *Bırak, şu billûrda solsun şu güller / Zamânı anlatır her düşen yaprak* (Ali M. Arolat). *Yaralar din-miştî. Araya zaman dediğimiz büyük yapıcı girmiştî* (Ahmet H. Tanpınar).
2. Bu kavramın belirli sınırlar içinde kalan bir parçası, vakit: *"Akşam zamânı, öğle zamânı."* *Kendimi yirmi yıl önce Erzurum'da lisede edebiyat muallimi ol-duğum zamâna dönmüş sandım* (Ahmet H. Tanpınar).
3. Bir önce veya bir sonraya göre belirli bir an: *Adının Acem Ali Bey olduğunu o zaman öğrendim* (Ahmed Midhat Efendi).
4. İçinde bulunulan devir, yaşanmakta olan vakit: *Bu zamanda Galata meyhânelerine düşenlerin hiçbirisi ayık sayılamazlardı* (Ahmed Midhat Efendi). *Bu telakkîyi zamanımıza mahsus addetmemeli* (Ahmet Hâşim).
5. Durum, şart, elverişli hal: *"Zaman öyle gerektiriyor." Dünya barışını gerçek-leştirmeye zaman elvermedi* (Ahmet Kabaklı).
6. (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Bir işin olageldiği, yapılageldiği saat, gün veya mevsim: *"Yemek zamânı."* *"Hasat zamânı."* *"Uyku zamânı."* *Hele tâtil zamanlarında her meyhânenin önünde "laterina" denilen birer sandık çalgısı bulunması Galata'yı ebedî bir bayram hâline koyar* (Ahmed Midhat Efendi). *Oyun ve eğlence zamanlarını büyüklerin yanında geçirmekten hoşlanan bu küçük kız da annesinin amcası olan İbrâhim Efendi'yi herkes gibi tanıyordu* (Sâmiha Ayverdi).
7. Mevsim: *"Av zamânı."* *"Portakal zamânı."*
8. Devir, dönem, çağ: *"Gençlik zamânı."* *Etiler'in Firikyalılar'ın, Lidyalıları'nın, Roma ve Bizans'ın, Selçuk ve Osmanlı Türkleri'nin zamânında bu hep böyle olmuştur* (Ahmet H. Tanpınar).
9. *dilb.* Fiilin belirttiği sürenin çeşitli parçalarını bildiren kategori ve bu katego-riye bağlı olarak ortaya çıkan alt bölümlerin her biri [Türkçe'de zaman, basit ve birleşik olmak üzere iki bölümde ele alınır].
10. *jeo.* Yer kabuğunun gelişiminde fosillere göre dörde ayrılan aşamalardan her biri.
11. *mus.* Bir usûlde seslerin süre bakımından uzunluğunu belirleyen ölçü biri-mi.

Sözlük birimlerde görüldüğü gibi insan zihninde üretilmiş olan genel tanımlamaların yanı sıra dilbilgisi, gökbilimi, jeoloji, musikî gibi farklı alanların kendine ait zaman tanımlamaları mevcuttur. Bununla birlikte ilk maddelere dikkat edilirse zamanın modern Dünyada genellikle geçmiş, şimdi ve gelecek eksenin-

de tasarlandığı görülebilir. Dolayısıyla soyut olan bu kavramı düz bir çizgi halinde, yaşanmış, yaşanan ve yaşanılacak anları bir araya getirerek somutlaştırmak mümkündür (Doğrusal zaman):

Geçmiş—————Şimdi—————Gelecek

Ancak zamanın doğrusal algısının yanı sıra döngüsel bir zaman algısından da söz etmek gerekir. Burada geçmiş, şimdi ya da geleceğin herhangi bir önemi yoktur; zira başlangıç olmadığı gibi son da yoktur. Çünkü her şey anbean tekrar içindedir. Pek çok kadim kültürde yerleşik olan bu zaman algısına göre her şey bir oluş halindedir. Döngüsel zaman algısı, en başta var oluşun ve evrenin yapısının dairesel olduğu inancını içerir. *“Evren belirli aşamalardan, döngülerden geçtikten sonra her şey tekrar başa bu salt ‘oluş’a dönecek ve zaman artık insanlara hükmetmeyecektir”* (Saybaşıllı 2008: 48-49):

Yukarıda belirtildiği üzere geçmişten günümüze çizgisel ve döngüsel olarak iki farklı zaman algısı mevcuttur. Peki, eski Türklerde zaman kavramı nasıl ele alınmıştır? Eski Türk yazıtlarında zaman ve mekân kavramı hakkındaki çalışmasında Sergey G. Klyashorny, her iki zaman algısının da yazıtlarda mevcut olduğunu ifade eder. Birinci ve ikinci Türk Kağanlığından kalan bengü taşlarda on iki yıllık “döngüsel” takvimin (12 Hayvanlı Türk Takvimi) kullanıldığını, ancak buna ek olarak Kül Tigin ve Bilge Kağan anıtlarında onların kağan atalarının hüküm sürdükleri devirlerden bahsedildiğini, çeşitli kağanların hükümdarlık dönemine ait olayların kayıtlarına dayalı olarak ortaya çıkarılan tarihlendirmelerin Tonyukuk ve Kül İç Çor yazıtlarında geçen kağan adları ve onların hükümdarlık dönemleri hakkında kronolojik bir çerçeve çizilmesini sağlayan yegâne sistem olarak değerlendirildiğini belirtir (2015: 247-248). Dolayısıyla bu, döngüsel algı dışında yazıtlardaki çizgisel zaman algısının varlığını kanıtlayan önemli bir delil olarak karşımızda durmaktadır. Eski Uygurlarda da durum çok farklı değildir. Özellikle 12 Hayvanlı Türk Takviminin kullanımının geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. *“Manicilere olduğu kadar Budacılara da (ve kuşkusuz, Nesturi Hristiyanlara; ki bunlarla ilgili kanıtlar daha geç bulunmuştur) kendini kabul ettirmiş, hatta dinsel kitaplarda, Mani tapınağının Soğd takvimine benzer özel*

bir inanç takvimi yerine, bu takvime göndermeler yapılmıştır” (Bazin 2011: 244). Ancak buna ek olarak söylenebilir ki farklı dinleri kabul eden Uygurlar, tarih kaydı yaparken mensup oldukları dinlere ait önem arz eden bazı tarihleri çizgisel bir zaman algısı çerçevesinde referans noktası almaktan da geri durmamışlardır.

Geçmişten günümüze tüm dillerde iş, oluş ve hareket ifade eden fiillerin gerçekleşme zamanını bildiren kipler bulunmaktadır. Ancak bu kipler vasıtasıyla fiiller zaman içerisinde kendine yer bulabilmekte ve insanın zihn dünyasında sıralanabilmektedir. Türkçede en genel şekliyle alt kategorileri ile birlikte basit ve birleşik zamanlı çekimler vasıtasıyla cmler zaman noktasında işlerlik kazanmaktadır. Diğer diller de kendi iç dinamikleri doğrultusunda pek çok farklı çekim oluşturmuşlardır. Ancak buradaki amaç, kipler dışında zaman ile ilgili uzak ya da yakın bir ilgisi bulunan kavramların Eski Uygur atiklerindeki varlığını tespit edebilmektedir.

1. Eski Uygur Edebiyatında atikler

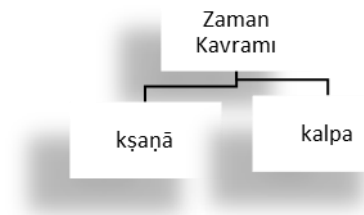
atik (< Skr. jātaka), özellikle Bodhisattvaların geçmiş doğumlarındaki deneyim ve tecrübelerinin konu edildiği öykülerin genel adıdır. Başka canlıların hayatını devam ettirebilmesi adına kendi hayatlarından vazgeçen idealize tipler, öykülerin esas kahramanlarıdır. *“Kralların, varlıklı kişilerin en büyük erdemi bütün varlıklarını son kuruşuna kadar bağış olarak dağıtmalarıdır”* (Tezcan 2001: 290). Bu sebeple öykülerin eğlendirme amacından çok insanlara din bir takım bilgileri ykleme yoluyla aktarma amacı taşıdığı söylenebilir. atikleri belirli yönleri dolayısıyla hem masallara hem de halk hikyelerine benzetmek mümkündür. Olayların gerçeküstü olması atikleri masallara benzetirken belirli kişi ve yer adlarının gerçek olması ile din motiflerin bulunması bu kez onları halk hikyelerine yaklaştırır. Bunun yanı sıra A. von Gabain, atiklerin aynı zamanda sahnelendiğini de belirterek bir anlamda tiyatro metni olduğunu ifade eder (1964: 225). Hindistan halkının günlük alışkanlıkları, gelenek-görenekleri ve inançları ile sosyo-ekonomik durumlarına ait her tür soruna ait bilgiler bu öykülerde bulunmaktadır (Rhys Davids 1911: 189). Dolayısıyla kullanılan dil herkesin anlayabileceği, oldukça sade bir yapıdadır. Aynı şekilde atiklerin Eski Uygurca tercümelerinin de sade bir dille hazırlandığını söylemek mümkündür. atiklerden günümüze Pali diliyle yazılmış toplam 547 öyküden oluşan bir koleksiyon kalmış olmasına rağmen (Rudolf 2001: 193) bunlardan kaç tanesinin Eski Uygur Türkçesine tercüme edildiği konusunda kesin bir malumat bulunmamaktadır. Ancak Tezcan’ın avadna metinleri ile atiklerin Eski Uygur Türkçesi tercümelerinin hangi yayınlarda yer aldığını belirttiği çalışmasına göre top-

lam sayı yirmiye geçmemektedir (2001: 291-292). Son olarak Daşakarmapathāvadānamālā (=DKPAM)’dan bahsetmek yerinde olacaktır. Budist masallar dizisi olarak Toharca A’dan Eski Uygur Türkçesinde tercüme edilen DKPAM’in “on (kötü) davranış yolunun zincirleme hikâyesi” şeklinde bir anlama sahip olduğunu söylenebilir. Masalların amacı dinleyicileri kötü karma yollarını seçtikleri takdirde başlarına gelecek talihsiz sonuçlar hakkında uyarmaktır (bk. Elverskog 1997: 42). FWK Müller’den bu yana konu üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Türkiye’de Murat Elmalı, 2009 yılında bir Doktora tezi hazırlamış ve bu eser en son TDK Yayınları arasından *Daşakarmapathāvadānamālā (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* adıyla çıkmıştır (bk. Elmalı 2016). Bir diğer geniş kapsamlı yayın Jens Wilkens’e ait olup 2016 yılında *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien. Edition der altuigurischen Daşakarmapathāvadānamālā* adıyla DKPAM’i üç cilt olarak yayınlamıştır.

Pek çok çatik mekân olarak gerek Hindu gerekse Budistler tarafından kutsal bir şehir olarak kabul edilen *Toh*. Benares (~Barāṇās, *Skr.* Vārāṇasī)’te geçmektedir → *ol üdün baranas uluşta bir ädgü alp yerçi suvçı bar ärti* (İKPÖ XXIII. 6-8) “O zaman Benares ülkesinde iyi ve cesur bir kaptan vardı.” Şākyamuni Buddha’nın ilk vaazını verdiği yer olduğu için burası aynı zamanda Budizm’in kurulduğu yer olarak kabul edilir. Ganj Nehri yanında bulunan bu şehir, bugün de bölgedeki dinler için kutsallığını korumakta ve özellikle Hindular tarafından çeşitli dinî törenlerin gerçekleştirilmesi adına ziyaret edilmektedir.

2. Budizm’de Zaman ile ilgili Özel Kavramlar

Budizm’in zaman ile olan ilişkisinde iki kavram ön plana çıkmaktadır.

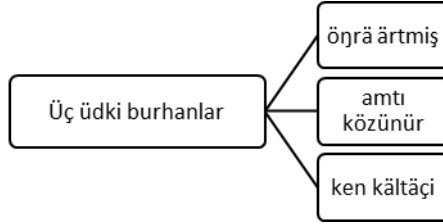

Kşan (< *Skr.* kşāṇā), Budizm’de en küçük zaman biriminin adıdır. Kavramın Türkçe karşılığı olarak *an* kelimesi düşünülebilir. Soothill-Hodous, kavramı “*en küçük zaman boşluğu, bir an, bir düşüncenin doksanıncı ve bir dakikanın dört bin beş yüzüncü kısmı*” şeklinde tanımlamıştır (1937: 6). Kavram atomik derecede en küçük zamanı işaret ettiği gibi ölçü olarak saniyenin 1/75’i olarak da

düşünülmektedir (Rospatt 1995: 94). Tanımlanan bu bir anlık süre, Budist inanış için oldukça önemli görünmektedir. “Varoluş bir anlık parlamadan ibaret olduğu için her şey an be an yenilenmeye devam eder. Dolayısıyla varoluş zamanın her anında kesinlikle yeni bir şeydir ve önce ve sonradan mahrumdur” (Yılmaz 2007: 48).

K(a)lp (< Skr. kalpa) ise kṣaṇā'nın tam tersi bir kavram olarak neredeyse sonu olmayan, çok uzun bir zaman dilimini ifade eder. Kavramın Türkçe karşılığı olarak *sonsuzluk*, *ebediyet* gibi kelimeler düşünülebilir. Gerek Hinduizm ve gerekse Budizm'de mevcut olan bu kavram ile ilgili Budist inanış, dört farklı kalpa'dan bahseder ve her bir kalpayı kendi içinde alt birimlere ayırır. Bir kalpa, her biri 16.800.000 yıl süren seksen küçük kalpaya bölünmekte ve geniş bir kalpa dönemi de genellikle bir dünyanın oluşumu, devamlılığı, yok edilmesiyle ilgili olarak açıklanır (Soothill-Hodous 1937: 5).

Bu iki kavram dışında Budist zaman algısında “üç zaman” kavramı öne çıkmaktadır. Üç zaman ya da zamanın üç periyodu (= *Eski Uyg.* üç üd) şeklinde tercüme edebileceğimiz bu kavramın referans noktası Şākyamuni Buddha'dır. Şākyamuni'nin yaşamından sonraki 1000 yıllık zaman ilk dilimi, sonraki 1000 yıl ikinci dilimi ve son olarak da 10.000 yıl üçüncü dilimi oluşturur. Geçmiş, şimdi ve gelecek olarak da değerlendirebileceğimiz bu üç ayrı zaman diliminin temsilcisi sırasıyla Mahākāṣyapa (*Eski Uyg.* Mahakaşip), Şākyamuni Buddha (*Eski Uyg.* Şakimuni) ve Maitreya'dır (bk. Görsel I). Bu durum, Eski Uygur Budist metinlerinde *üç üdki burhanlar* (AY VII 117-119) şeklinde tercüme edilmiştir:

Görsel I: Ortada Şākyamuni Buddha, sol alt köşede Mahākāşyapa ve sağ alt köşede Maitreya.¹

3. Eski Uygur Çatiklerinde Zaman Kavramının İfade Edilme Biçimleri

Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış çatiklerde zamanı ifade etmek için kullanılan kavramlar anlamlarına göre sıralanarak örnekleriyle birlikte aşağıda sunulmuştur. Yukarıda genel itibarıyla açıklanan özel kavramlar belirli bir dinî-felsefî zaman algısını ifade ettiklerinden çatiklerdeki görünümü oldukça azdır.

Türkçenin kavram alanıyla ilgili önemli çalışmalardan biri olan *Kavramlar Dizin'i*ne bakıldığında zaman kavramı altında 95 alt-alana yer verildiği görülür (Cin 1971: 903-905). *Dizin'*de zaman kavramının bir alt-alanı olan *gün*, aynı zamanda ayrı bir kavram şeklinde düşünülmüş ve buna ait başka alt-alanlar oluşturulmuştur. Ancak bu çalışmada böyle bir ayrıma gidilmekten kaçınılmış ve zamanı ifade eden her kavram, örneğiyle sunulmuştur. Ayrıca makalenin

¹ (Kaynak: <https://www.onelittleangel.com/wisdom/quotes/buddha-sakyamuni.asp#pic>, Erişim Tarihi: 05.01.2019, 13:28).

genelinde transkripsiyon bütünlüğü olması adına Eski Uygurca cümlelerin transkripsiyonunda bazı tasarruflarda bulunulmuştur.

3.1. Zamanın Kendisini İfade Eden Kavramlar

i. kolu: Zaman, vakit, süre. Astronomi ile ilgili metinlerde genellikle “on saniyelik bir süre” anlamına sahiptir (EDPT, 617a-b). Genellikle aynı anlama gelen *üd* ile birlikte ikileme olarak metinlerde görünür.

çak amtı maña ugrayu ätözümün isig özümün tiğgölük ıdalaguluk üç kolu so-ka kälti (AP 184-186) “Tam şimdi bana özellikle vücudumu, hayatımı terk edeceğim zaman kesin olarak geldi.”

kaçan birök oğgurak tägingölük üdi kolusı kälösär nätäg kılmış ärsär antag tüş berür (DKPAM 02639-02641) “Ne zaman ki kesin bir şekilde (sonuca) ulaşılacak zamanı gelse (kişi) nasıl yapmışsa öyle sonuç verir.”

ii. tuş: Esas anlamı “fırsat, tesadüf” olmasına rağmen bazı cümlelerde “zaman, süre” anlamı taşımaktadır.

birök ogulum bu tušta tirig äsän kavışsar ölsär mäniğ ätözüm ämgänmägäy m(ä)n arıtı (AP 429-431) “Eğer oğlum bu zamana sağ salım kavuşsaydı ölsem de vücudum hiç izdirap çekmeyecekti.”

iii. uğur: Yukarıda yer alan kavramda olduğu gibi esas anlamı “fırsat, tesadüf”tür. Ancak örnek cümlelerde görüleceği üzere “zaman, süre” anlamı da taşır.

bir uğurta ol elig han üç oğları birlä taştın tagta arığta ilinçükä bartı (AP 79-81) “Bir zaman o hükümdar, üç oğlu ile eğlenmek için dışarıya daęa, ormana gitti.”

ol uğurta kolti sanınça erinç y(a)rl(ı)ę [aç t]juruk tınl(ı)ęlar oztumuz tep [te-yürlär] (DKPAM 01495-01497) “O zamanda sonsuz sayıca iğrenç perişan aç sefil canlı ‘Kurtulduk!’ diye söylerler.”

iv. üd: Zaman, vakit, süre. Eski Uygur çatiklerinde *üdü*n ile birlikte zamanı karşılamak üzere kullanılan en sık kavramlardan biridir. *Üdü*n genellikle müstakil bir kullanıma sahip olmasına rağmen *üd*, niteleyici kelime ya da kelimelerle birlikte kullanılır.

öęrä ärtmiş üddä bu çambudivip ulušta m(a)harate atl(ı)ę elig han bar ärti (AP 59-61) “Önce geçmiş zamanda bu Çambudivip ülkesinde Maharate isimli hükümdar vardı.”

v. üdü: Zaman, vakit, süre.

*ol üdü*n tegin munça sav sözlöp ol aç barş üskintä suna yatdı (AP 264-265) “O zaman prens, böyle söz söyleyip o aç parsın huzurunda uzanarak yattı.”

ol üdün m(a)h(a)s(a)tve teginniş tapıgıçları teginimiz kaçdı tep kaçan bartı yorınlar kanda ol istälim tep t(e)şdilär (AP 358-361) "O zaman Prens Mahasatve'nin hizmetçileri 'Prensimiz gecikti. Nereye gitti? Yürüyün, nerededir? Arayalım!' diye konuştu." "

vi. üdüñkiye: Kısa bir zaman, zamancık.

anta ok elig bæg kapkara tünlä taviş tıñşanu bir üdüñk(i)ye turtı (DKPAM 08843-08845) "Tam orada hükümdar, zifiri karanlık gecede sesi dinleyip kısa bir zaman durdu."

bir üdüñk(i)yä ymä köñülläri ögrünçülüg sävi[ñçlig bolmaz] (DKPAM 02029-02030) "Kısa bir zaman da gönülleri sevinçli, mutlu olmaz."

vii. ür: Uzun zaman. Kelime, *üdün* ile birlikte ikileme olarak da kullanılmaktadır (Aydın 2002: 173).

inçip olarnıñ arasında agladı tıakı m(a)has(a)tve tegin ol barsnıñ açın torukın ämgäkin tolgakın teñrü körüp tägrä tägzinip közin idi andıran keñärü umatın ür keç teñrü körü turup ötrü kodup öñi yorıp bardılar (AP 177-182) "Böylece onların arasında ağladı ve Prens Mahasatve o parsın açlığını, zayıflığını, eziyetini tam olarak görüp etrafında gezinip gözünü asla ondan ayırmadan uzun süre dikkatlice bakıp durarak sonra vazgeçerek başka tarafa yürüyüp gittiler."

küdän ür tursar yaramaz (İKPÖ LXIX 3-4) "Konuk, uzun zaman dursa iyi olmaz."

3.2. Ezeliyet/Başlangıçsızlık İfade Eden Kavramlar

i. ilkisiz: Başlangıççı olmayan, ezeli.

nä üçün tep tesär kim m(ä)n ilkisizdin bärü bu yıdıg sarsıg kanlıg yirıñlig sävgüsüz taplagusuz yarsınçig ätözkä inçip inandım (AP 187-190) "Ne için derse, ben ezelden beri bu kötü kokulu, kanlı irinli sevilmeyen iğrenç vücuda böylece inandım."

ilkisiz sansartabärü tınl(ı)glar aga täg[i]lä tagon askançu sözlämäktä üküş ögrätig kılm[ış bolurlar] (DKPAM 08116-08118) "Ezeli Samsära'dan beri canlılar yukarı aşağı (iki yüzlü konuşup) dedikodu yapmayı çok huy edinmişler!"

3.3. Tezlik İfade Eden Kavramlar

Tezlik ifade eden kavramlarda *tavrak*, *tärkin* ve *temin* sözcükleri ve bunlarla birlikte kurulan ikilemeler ön plana çıkmaktadır.

i. tavrak: Çabuk, derhal, hızlı.

ogliniñ ölmüş yerin körügsöp t(ä)rkin tavrıyı yügrük atların koşuglug karlıta olurup ol kamişlıg arıgka tavrak bartılar (AP 463-467) "Oğlunun öldüğü yeri görmek isteyip aceleyle hızlı atların koşulduğu arabaya binip o kamişlığa derhal gittiler."

ii. tärk üdün: Tez zaman.

ol ymä hansasvare tegink(i)yä keçmätin ara suvdaki lenhwa çäçäk täg t(ä)rk üdün ulgadtı bädüti (DKPAM 07751-07753) "O Prens Hansasvare, (vakit) geçmeden su içindeki nilüfer çiçeği gibi tez zamanda yetişti, büyüdü."

iii. tärkkäyä: Çabucacık, derhal, hızlı.

t(ä)rkkäyä üdün täggäy siz tängäşsiz burhan kutıña (AP 306-307) "Eşsiz Buddha saadetine çabucacık ulaşacaksınız."

iv. tärkin: Çabuk, derhal, hızlı.

ötrü t(ä)rkin yanturu yanıp yıglaşu bayakı ol bars yatur orunka bartılar (AP 331-333) "Daha sonra derhal geri dönüp ağlayarak o parsın az önceki yattığı yere gittiler."

v. tärkin ök: Çabuk, derhal, hızlı.

ötrü elig bäg t(ä)rkin ök ol rakşasıg tilägäli bardı (DKPAM 08814-08815) "Daha sonra hükümdar derhal o şeytanı aramaya gitti."

vi. tärkin tavrak: Hemen, aceleyle.

t(ä)rkin tavrak ätözimin yöläyü tutuñlar (DKPAM 02613-02614) "Hemen vücudumu destekleyin (yardım edin)."

vii. tärkin tavrıtı: Hemen, aceleyle.

anıñ arasında bu sav taķı kächmäzkän bir buryuk t(ä)rkin tavrıtı kälip elig bägkä yakın tägip ay ulug elig bäg busanu y(a)rlikamazun... (AP 416-419) "Onun arasında bu konuşma daha olmazken bir kumandan aceleyle gelip hükümdara yaklaşıp 'Ey yüce hükümdar! Üzlmeyin...'"

viii. temin: Hemen, aceleyle.

miñ tümän y[ı]l ärtsär temin bir kapıgı açılır (DKPAM 01494-01495) "Bin, on bin yıl geçse hemen bir kapısı açılır."

ix. temin ök: Hemen, aceleyle.

temin'ök [sözläyü t]äginäyin (DKPAM 03748) "Hemen saygıyla söyleyeyim."

anı yep temin ök yatgıl (DKPAM 10097) "Onu yiyip hemen yat."

x. teminkiyä: Hemencecik, aceleyle.

temink(i)yä säniñ eçiñ arslan kälip maña antag yavlak söz sözlädi (DKPAM 5152-5153) "Hemencecik senin ağabeyin aslan gelip bana öyle kötü söz söyledi."

xi. turgınça ara: Hemen, derhal.

v(a)[jir tum]ş[uk]lug kurtlar yilıkl[ä]r[i]n kanların turgınça ara sorup kap tög kılıp kemişürlär (DKPAM 01506-01508) “Elmas gibi sert ağızlı kurtçuklar iliklerini kanlarını hemen hortum gibi emip bırakırlar.”

turgınçara tolp ätözlärintäki ätläri sünükläri sagyag tög sızılıp barır (DKPAM 01634-01635) “Hemen bütün vücutlarındaki etleri, kemikleri yağ gibi sızılıp gider.”

xii. turum ara: Hemen, derhal.

turum [ar]a ol ätçi ä[r]... (DKPAM 03384) “Derhal o kasap...”

bütün [ätözüntäki yüz] yüzägünin öñi [öñi kılıp] bir yalın bolmış saç [üzä tur]gurup iki adakın turum [ara s]öglüntür[äyin] (DKPAM 06121-06125) “Bütün vücudundaki yüz uzvu ayrı ayrı parçalayıp tek bir sac üzerine koyup iki ayağını derhal kızartayım.”

xiii. una: Hemen, derhal, çok geçmeden.

m(ä)n una basa yetdim (AP 247-248) “Ben çok geçmeden ulaştım.”

xiv. unakaya: O anda, o an içinde.

yeți änükläriñä ägirtip kavzaııp açmak suvsamak üzä sıkılıp tor(o)mış yavırımış sınımış ätözläri alaırurup küçi küsünü üzülüp unakaya ölgäli yatur ärti (AP 114-118) “Yedi yavrusunu sarıp açlık ve susuzluk ile sıkılıp zayıflamış yaralı vücudu yorulup gücü kuvveti tükenip o an ölecek gibi yatıyordu.”

bu muntag osuglug törümiş küçsirämiş alaırurmuş aç barş açmak suvsamak ämgäkin ärtiñü sıkılıp unakaya ölgäli turur (AP 139-142) “Böylece zayıflamış güçsüzleşmiş aç pars, açlık susuzluk eziyetiyle çok sıkılıp o an ölecek gibi duruyordu.”

3.4. Öncelik-Sonralık İfade Eden Kavramlar

Öncelik-sonralık ifade eden kavramlar ile anlatılmak istenen, bunların cümlelerde meydana gelen eylemlerin gerçekleşme zamanını sıralıyor olmasıdır. Büyük çoğunluğu edat ya da edat grubu olan bu kavramlar, cümleleri yalnızca birbirine bağlamamakta aynı zamanda hangisinin önce veya hangisinin sonra gerçekleştiğini bildirmektedir. Dolayısıyla bu kavramlar, birbiriyle ilgili cümleler arasında belli bir anı veya olayı referans almakta, cümlelerdeki eylemlerin gerçekleşmesini bu referans noktaya göre şekillendirmektedir.

i. ançağınça: Bu süre, o aralık, o sırada. UW’de “o zamanda, o sırada; ... -dığı zaman, ...-dıktan sonra” şeklinde tanımlanır (UW II.1, 150).

ançaginça bodis(a)t(a)v teginniñ uluğı eçisi yer täprämişin körüp inisiñä inçä tep tedi (AP 314-316) "O sırada Bodhisattva prensin büyük ağabeyi yerin hareket ettiğini görüp küçük kardeşine şöyle dedi."

ançaginça sapça ikinti buryukı kälip elig bägkâ tğädi (AP 441-442) "O sırada sıracı ikinci kumandan gelip hükümdara yaklaştı."

ii. ançakatägi: O zamana kadar. UW, *ançakatäginça* maddesinde "o zamana kadar" şeklinde tanımlar (UW II.1 151).

[]//R *ançakatägi anıñ tğ [...* (DKPAM 12197) "... o zamana kadar onun gibi..."

iii. ançatabärü: O zamandan beri. UW, *anındınbärü* maddesine göndererek "bunun için, bundan dolayı (?)" şeklinde tanımlar (UW II.1, 169).

ançadabärü bu ävdä barkta ärip sizlärniñ tözün yavaş köñülünzläрни artatmışım bar ärs[ä]r kop köñülin kşanti beriñlär tep tedi (DKPAM 05418-05422) "'O zamandan beri bu evde bulunup sizlerin asil ve yumşak huylu gönüllerinizi tahrip ettiysem tüm kalbinizle bağışlanma veriniz' diye söyledi."

iv. ançata ken: Ondan sonra, o vakit, o zaman.

ol iki tegitläär munçulayu yañın käyirkänçig kılını ulıyü sığtayü talıp yügüp ançata ken temin andıran öñi yorıp bartılar (AP 355-358) "O iki prens, bu şekilde feryat edip ağlayarak yorulup ondan sonra derhal oradan gittiler."

v. anta basa: Ondan sonra.

anta basa ol 'ät tañçuta kol buñ b(ä)lgüläri sögükk(i)yälär arırsız akguluk tälükk(i)yälär b(ä)lgülüğ bolur (DKPAM 00623-00626) "Ondan sonra o et parçasında kol (ve) bacak izleri, kabarcıkları, pislik olacak küçük delikleri belli olur."

anta basa tört yıñakdakı eligläär bāglär barça öz öz uluşlarıña bardılar (DKPAM 02736-02738) "Ondan sonra dört taraftaki hükümdarların hepsi kendi ülkelerine gittiler."

vi. anta inaru: Ondan sonra.

anta inaru [ulğadğalı] bädüğäli umatın kurıp yokadıp barı[r] (DKPAM 08018-08019) "Ondan sonra büyüüp yetişmeden kuruyup yokolup gider..."

[] *bayagut anta inaru kamag toyınlar[ka ayag] kılıp şariputre arhantag 'änäyükk [üzä] tutdı* (DKPAM 09547-09549) "...Bayagut ondan sonra bütün rahiplere saygı gösterip Arhat Śāriputre'ya özellikle hürmet etti."

vii. anta ken: Ondan sonra.

[an]ta ken sumanapraba hatun '[] (DKPAM 04571) "Ondan sonra Sumanaprabhā Hatun..."

anta ken yemä agruk bultı kenrănü aş berür boltı-lar (İKPÖ LXVIII. 2-4.) “Ondan sonra yine onu ağır bir yük (olarak) görerek yemeğini homurdanarak verir oldular.”

viii. anta ötrü: Ondan sonra.

kaçan bodis(a)t(a)vnıñ atözın buşı bermiş yer orunka tägdilär ärsär anda ötrü bodis(a)t(a)vnıñ yaş süñükläri inaru bärü anda munta saçılıp yatmışın körüp ätözlärin birgärü yerkä çalıp ögsiräp tınsırap... (AP 467-473) “Ne zaman Bodhisattva’nın vücudunu sadaka verdiği (feda ettiği) yere geldilerse ondan sonra Bodhisattva’nın ıslak kemiklerinin orada burada saçılı olduğunu görüp kendilerini bir yere atıp kendilerinden geçip...”

anda ötrü elig bäg hatunı ançak(ı)ya ögsirämäki särilip saçı başı yadılıp iki eligi üzä köküzin tokıyu k(a)ltı balık suvıntın adırılıp isig kumta ağınmış täg yer-tä ağınayu inçä täp yıgladı (AP 490-496) “Ondan sonra hükümdarın eşi öylece kendinden geçmişliği biraz azalıp, saçı başı dağılıp iki eli ile göğsüne vurarak balığın suyundan ayrılıp sıcak kumda yuvarlandığı gibi yerde yuvarlanıp böyle ağladı.”

ix. antada basa: Ondan sonra.

antada basa (DKPAM 01320) “Ondan sonra...”

x. aşnu: Önce. Bu kavram, UW’de şu şekilde tanımlanmaktadır (UW II.2, 10):

1. “önce, ilk olarak, önceden, eskiden”
2. “...+dAn önce”

taluy ügüz-kä kirür sizlär kim ölüm adaka korksar aşnu-rak yorınlar (İKPÖ XXXII. 2-5) “Okyanusa giriyorsunuz. Ölüm tehlikesinden kim korkarsa en önce ayrılısın.”

bukası aşnu ünüp teginig yumburu yatgurup tört adakın inläyü kölitdi (İKPÖ LXV. 3-6) “Boğası önce yükselip prensi yuvarlayıp dört ayağını toprağa iyice gömdü.”

Aşağıda yer alan dört kavramın başlangıç ifadesi olan *äj* UW’de “en..., ilk... (zaman ve yer kavramları ile birlikte)” şeklinde tanımlanmaktadır (UW II.2, 203):

xi. ’äj aşnu: En önce.

ayıg kılınçlag kişiniñ ölüm{m}i yakın kältüktä ’äj aşnu atözintäki inđriları kaçıgları başıntın ölüp barır (DKPAM 01450-01452) “Kötü huylu kişinin ölümü yaklaşıncaya en önce vücudundaki duyu organları başından ölüp gider.”

anta ötrü elig bäg ’äñaşnu ol ş(a)rmireg kördi (DKPAM 08404-08405) “Ondan sonra hükümdar en önce çırağı gördü.”

xii. 'äñ ken: En sonra, sonunda.

in[çi]p näçä uzun üdün keç yatsarlar ymä 'äñ kenintä ölüm üd yäki yakın tägip isig özlärin üzä oynamaklıg oyun üzä ol ärmäk tarkarurlar (DKPAM 00408-00412) "Böylece nice uzun zaman geç yatsalar da en sonunda ölüm (ve) zaman şeytanı yaklaşip gelip hayatlarıyla uğraşarak o varoluşu ortadan kaldırır."

xiii. 'äñ mintin: En erken, en önce. UW'de *äñ mintin* olarak üç tanımlama bulunmaktadır (UW II.2, 213-214):

1. "(...-sA) bile, hatta (...-sA dA) (çoğunlukla cümle başı edatı olarak).
2. ...-IncAyA kadar, ...-A kadar (çoğunlukla *tägi* ve *+ča* ile birlikte)"
3. ... bile (...-mAz), ... dahi (... -mAz) (olumsuz cümlelerde)

'äñ mintin yılık ajunıntakı tınl(ı)glar ymä burhanlarıg körsärlär muğadıp tañlap süzük köñül öritürlär (DKPAM 04059-04062) "En önce hayvanlar alemindeki canlılar da Buddhaları görse şaşırıp iyi niyet gösterirler."

'äñ mintin [yummi]ş közin açu umatın isäg özin[li tu]guçk(ı)yasın titip idalap özüg sav [sözlämäd]i (DKPAM 04385-04388) "En önce yumduğu gözünü açmadan hayatı ve yavrusunu terk etmiş (olmasına rağmen) yalan söz söylemedi."

xiv. 'äñ öñrä: En önce.

'äñ öñrä suparage bod[is(a)v(a)t] ärdnilig kañlıda oluru basasınta [ol] beş yüz sartlarıg başlap yortıp bardı (DKPAM 01043-01046) "En önce Bodhisattva Supārage mücevherli arabada oturup daha sonra beş yüz tüccarı başta (liderlik yaparak) yola çıkardı."

ölüm üdi yagudukta 'äñ öñrä öz ornınta yatıp tolp ätözi titräyür bazar (DKPAM 07213-07216) "Ölüm zamanı yaklaşınca en önce kendi yerinde yatıp bütün vücudu titrer."

xv. basa soñ: Ondan sonra, sonra.

bu savniñ basa soñınta m(a)has(a)tve tegin inçä tep tedi (AP 151-152) "Bu sözün sonunda Prens Mahasatve şöyle dedi."

xvi. baya: Önce.

ötrü t(ä)rkin yanturu yanıp yıglaşu bayakı ol bars yatur orunka bartılar (AP 331-333) "Daha sonra derhal geri dönüp ağlayarak o parsın az önceki yattığı yere gittiler."

xvii. kaçan: Ne zaman.

kaçan birök kudı [ye]rd[ä] ensärlär tämirliğ süvri şış[ların bü]tün ätözlärintä tokıyurlar (DKPAM 01686-01688) "Ne zaman şayet kuyuya inerlerse demirli sivri şişleri bütün vücutlarına sokarlar."

kaçan eçisiniñ [käl]mişin oğgurak bilti... (DKPAM 02571-02572) “Ne zaman ki ağabeyinin geldiğini kesin olarak bildi...”

xviii. keç: Geç, sonra. *Keç*, aşağıdaki ilk örnekte olduğu gibi ikilemeler içinde de yer alır. *Ür keç temin* dışında uzun süre anlamına gelen *ür keç uzun* ikilemesinde de kullanılmıştır (Ölmez 2017: 300).

ür keç temin oğlanti (İKPÖ LXII.1) “Sonradan kendine geldi.”

näçä keçtäbärü ämgäk ämgänür s(ä)n (DKPAM 03393-03394) “Nice geç, uzun zamandan beri eziyet çekiyorsun?”

xix. näçätä ken temin: O zaman ki, bir zaman, nasıl, nice.

näçätä ken temin oğlanip ötrü eliglärin örü kötürüp ulug ünin ulıdılar sıgtadılar ulıy sıgtayı inçä tep tedilär (AP 341-345) “Kendilerine geldikten sonra ellerini yukarı kaldırıp yüksek sesle feryat ettiler, ağıt ederek şöyle dediler.”

ötrü ol üdün ol buryuklar başın tägräki bäglär inançlar sogık suv bükürüp yelpigü üzä yelpiyü elig bägig hatunug näçätä ken temin ançakaya oğländürtilär oğlänü birlä ök ötrü eliglärin örü kötürüp ulıy sıgtayı inçä tep takşurdılar (AP 477-484) “Daha sonra o zaman o kumandanların etrafındaki beyler soğuk su serpip yelpazeledikten sonra hükümdar ve eşini bir zaman sonra kendine getirdiler. Kendilerine gelir gelmez ellerini yukarı kaldırıp feryat ederek şöyle ağıt yaktılar.”

xx. ötrü: Daha sonra.

apam birök bu ätözümün tişsär m(ä)n ötrü ülgüsüz sansız mün kağaglarıg kartıg bäzig yiriñig kanıg igig agrıgıg korkunçıg ayınçıg barçanı tişmiş idalamış bolur m(ä)n (AP 211-216) “Eğer bu vücudumdan vazgeçersem sonra sayısız günahları, kötülükleri, çıbanı, irini, kanı, hastalığı, ağrıyı, korkuyu... Hepsini terk etmiş olurum.”

ötrü ’o oğlı tegin-kä inçä tep yarlıg-kadı (İKPÖ XVI. 1-3) “Daha sonra oğlu, prene şöyle deyip buyurdu.”

xxi. söndä bärü: Uzun zamandan beri.

ögüm kañım söndä bärü meni sevmöz erti (İKPÖ LVI. 6-8) “Annem babam uzun zamandan beri beni sevmezdi.”

3.5. Süreklilik İfade Eden Kavramlar

i. amru: Her zaman, sürekli. UW’de “daima, her zaman, uzun süre” şeklinde tanımlanır (UW II.1, 136).

uzun turkaru amru ayıg kılınç kılğalı tägimlig bolguluk ärsär el orunu ymä nägükä k(ä)rgäklig ol tep... (DKPAM 5360-5363) “Uzun zaman, daima günah işlemeye uygun olacaksa taht neden gereklidir?’ diye...”

ii. idäj: Her zaman, sürekli.

idäj tuğçı korkınçsız köñül ülädgäy (BSU 24.9) “Sürekli, her zaman korkusuz gönül dağıtacaksın.”

iii. istimi: Her zaman, sürekli.

...ilki ilki ajunlartın bärü istimi kılmiş kazganmış buyan ädgü kılınçlarınñ asılı birikü kälip tüş bermäki üzä ıduk tujit orduta ärig ornag tuta y(a)rılıkamış ärip... (DKPAM 00180-00185) “...ilk varlıklarından beri sürekli kazanmış (olduğu) sevapların azıp çoğalarak birikip sonuç vermesiyle kutsal Tuşita sarayına yerleşerek buyurmuş olup...”

iv. kop üdün: Her zaman.

kop üdün alku beş ajun tın(ı)glarka tüzü yadılmış tıdıgsız y(a)rılınçañçı köñüllüg bolurlar (DKPAM 04088-04090) “Her zaman bütün beş dünyadaki canlılara asil yayılmış engelsiz merhametli gönüllü olurlar.”

v. turkaru: Daima, her zaman.

kılıç bögd[ä]tä ulatı bi bıçqu turkaru ätözläri üzä yagar (DKPAM 01513-01515) “Kılıç, hançer ile bıçak daima vücutları üzerine yağar.”

turkaru tälim üküş yula kö[y]är osuglug yalınlayu turur... (DKPAM 01679-01681) “Daima pek çok meşale yanar gibi parlayıp...”

vi. tün kün: Gece gündüz, her zaman.

anta tägdükdä tün kün katıglanıp bursañ kuvragka tapıngalı [u]gradı (DKPAM 11013-11015) “Oraya ulaşınca gece gündüz dayanıp cemaate hizmet etmek için gayret gösterdi.”

vii. tünlä küntüz: Gece gündüz, her zaman. *Küntüz* dışında *tünlä* kelimesi de “gece, geceleyin” anlamında tek başına kullanılabilir (Aydın 2002: 135).

toyun kayuda yorisar olurs[ar tursar] yatsar tünlä küntüz agzınta üzüksüz namobut tep sözläyür ärdi (DKPAM 10133-10135) “Rahip nerede yürüse, (nerede) olsa, (nerede) yatsa gece gündüz ağzında daima ‘Buddha’ya saygı.’ diye söylerdi.”

viii. uzatı: Daima.

bu barş nägü yeyür uzañıki aşı nägü ol (AP 129-130) “Bu pars ne yer, daimi yemeği nedir?”

uzatı meni körtüm tep sakınıñlar (U IV, D. Das Hasen-Jätaka ‘T III 84-59’, 44-45) “Beni uzun zamandır gördüğünüzü düşünün.”

ix. ürüg uzatı: Daima, sürekli, her zaman.

arşamak buzulmak törülüg için ürüg uzaçı artadı buzuldı (AP 192-194) “Bozulmaz kanun olduğu için daima bozuldu.”

...törttin sınar yer orunug iymiş basmış üküşkâ ayatmış ağırлатmış ürüg uzatı köni nomça törüçä başladaçı imäriğmä kamağ bodunun karasın asmış üklitmiş koptın sınar yavlaksız ärti (AP 65-70) “...dört taraftaki yeri kendine bağlamış, çok saygı kazanmış, daima doğru kanun ve öğretiyeye göre liderlik yapıp çevresindeki bütün halkını topluluğunu çoğaltmış, her tarafı düşmansız yapmıştı.”

x. üzüksüz: Sürekli, durmadan.

ymä ök çad(ı)rl(ı)g suvın üzüksüz tolu kayınar (DKPAM 01744-01745) “Yine bizzat küllü su ile durmadan tamamen kaynar.”

toyun kayuda yorisar olurs[ar tursar] yatsar tünlä küntüz agzınta üzüksüz namobut tep sözläyür ärdi (DKPAM 10133-10135) “Rahip nerede yürüse, (nerede) olsa, (nerede) yatsa gece gündüz ağzında daima ‘Buddha’ya saygı.’ diye söylediler.”

3.6 Ebediyet/Sonsuzluk İfade Eden Kavramlar

i. apamulug mänjü: Sonsuz, sonsuz uzun, ebedî, sürekli. *Apamulug*, UW’de “sonsuzluk; sonu olmayan, sonsuz” şeklinde tanımlanır (UW II.1, 210).

bu ätözümün tişip idalap üzäliksiz üstünki yeg apamulug mänjü nirvanıg ti-lägülük busuş sakınç ämgäk tolgakıg birtäm... (AP 224-227) “Bu vücudumdan vazgeçerek en yukarıdaki sonsuz ebedi nirvanayı aramalı; keder, düşünce, eziyet ve sıkıntıyı bütünüyle...”

...apamulug arıg turug nirvanlıg mänjikä tägürdäçi säkiz türlüg tözün yol atl(ı)g nom ärdini... (DKPAM 00067-00070) “Sonsuz temiz nirvanalı mutluluğa ulaştıracak sekiz türlü asil yol adlı kanun mücevheri...”

ii. bäk mänjü: Ebedî, sonsuz.

...tört türlüg süümin balıkımın uluşımın kânt suzak künt(ä)ki yinçgä kırkınlarımın barça bäk mänjü sakındım ärdi (DKPAM 00821-00824) “...Dört çeşit ordumu, şehrimi, ülkemi, şehri, köyü, ince cariyelerimi tamamen ebedî düşünüyordum.”

3.7. Son İfade Eden Kavramlar

i. soñ: Son.

bu savnıñ basa soñınta m(a)has(a)tve tegin inçä tep tedi (AP 151-152) “Bu sözün en sonunda Prens Mahasatve şöyle dedi.”

3.8. Dönem İfade Eden Kavramlar

i. **k(a)lp**: < Skr. kalpa. Devir, çağ. Kelime, Sanskritçede “çok uzun veya sonsuz zaman, çağ” anlamlarına gelir. Kozmolojik zamanın ölçü birimidir ve çok çeşitli kalpalar bulunmaktadır (Buswell-Lopez 2014: 409).

tözün ogulum şariputre-a tın(ı)glarnıñ kılmiş [k]ılı[n]ç tüşi k(a)lp üdün tursar ymä ant[ag ok] alkınmaz (DKPAM 02636-02639) “Ey asil oğlum Şāriputra! Canlıların yaptıklarının sonucu çağlarca dursa da yine tükenmez.”

anı üçün bodis(a)t(a)vlar yüz k(a)lp üç asankeda alku tın(ı)glarıg y(a)rıkançuçı k[öñü]ll[äri üzä] []// tutup temin’ök tüzgä[rinçsiz burhan] [ku]tın bulurlar (DKPAM 08057-08061) “Onun için Bodhisattvalar yüz çağ, sayısız devirlerde bütün canlıları merhametli gönülleri ile ... tutup hemen çok derin Bud-dha saadetini bulurlar.”

3.8.1. Geçmiş Dönem İfade Eden

i. **öñrä ärtmiş üd**: Önce, geçmiş zaman.

öñrä ärtmiş üddä bu çambudivip uluşta m(a)harate atl(ı)g elig han bar ärti (AP 59-61) “Önce geçmiş zamanda bu Çambudivip ülkesinde Maharate isimli hükümdar vardı.”

ii. **purvantak(a)lp**: < Skr. pūrvāntakalpa. Geçmiş zaman. *Pūrvānta*, Sanskrit sözlüğünde “önceki dünyanın sonu” anlamına gelmektedir (bk. Monier-Williams 1990: 644).

amtı aşıd anı amrak oglum bu <ölüm> tãgli törünüş yüz körmämäki bu ok ärki söki bu yertinçü yer suv törügäli purvantak(a)lp üdtin bärü ötgürü bukünki künkätägi üstün t(ä)ñri yerintäki uzun özlüg yaşlıg... (DKPAM 00374-00381) “Sevgili oğlum, şimdi bunu dinle! Bu ölüm denen kanunun yüz görmemesi, acaba önceki bu yeryüzü oluştuğunda geçmiş zamandan beri daha sonra bugünkü güne kadar yüce Tanrı yerindeki uzun ömürlü...”

3.8.2. Şimdi İfade Eden

i. **amti**: Şimdi, şu an. UW’de “şimdiki zaman, şu an; şimdiki, şu andaki” şeklinde tanımlanır (UW II.1, 139).

ay eçilärim a, biz kamagun amti isig özümüzkä ätözümüzkä ärtinü ilinmiş yapşınmış biz (AP 152-155) “Ey ağabeylerim! Biz hepimiz şimdi hayatımıza, vücudumuza çok bağlanmış, yapışmışız.”

amti köñülçä alıñ (İKPÖ XVI. 5-6) “Şimdi gönlünüzce alın.”

ii. **amti muna**: Derhal, şimdi.

amti muna burhanlıg küçümin taşgaru üntürüp aṭavake yäknih küvänçlig tagın yemiräyin köräyin (DKPAM 06623-06626) “Derhal Buddhalı (kutsal) gücüm ile dışarı çıkıp Şeytan Āṭavaka'nın mağrur dağını çökerteyim.”

amti muna m(ä)n burhan kutı küsüşin bu ätöz[ü]min äsirkänçsiz köñülin ti-tip ıdalap ol iglig ärkä buşı berip iğın togasın birtäm ketäräyin tep tedi (DKPAM 07170-07175) “Derhal ben Buddha saadeti arzusuyla bu vücudumu cömert gönülle terk edip o hasta kişiye sadaka verip hastalığını sıkıntısını toptan gidereyim’ diye söyledi.”

iii. amti temin: Şimdi.

teğın amti temin kertgüntüm tep tedi (İKPÖ A. 6-7) “Prens, ‘Şimdi inandım.’ diye söyledi.”

iv. amti yänä: Şimdi yine.

amti yänä kör munı oglum (DKPAM 00361-00362) “Oğlum, şimdi yine gör bunu.”

amti yänä bularnıñ ätläri yinläri togrulup yıdıp sas[ıp] ‘äyäküläri toklularına tägi yüp y[ürü]ñ bolup közünür (DKPAM 05386-05389) “Şimdi yine bunların etleri derileri patlayıp kötü kokup kaburgaları kafataslarına kadar bembeyaz olup görünür.”

v. amti yinä: Şimdi yine.

amti yinä utun yavız braman[lar]nıñ taş toyagu täg ‘erig yavğan k[örk]lärin körgäli täğimlig boltı (DKPAM 05879-05881) “Şimdi yine arsız kötü din adamlarının çakıl taşı gibi sert kaba güzelliğini görmeye layık oldu.”

vi. amti ymä: Şimdi de.

amti ymä burhan kutın bulmış ärip ymä kşanti kılur m(ä)n (DKPAM 02365-02366) “Şimdi de Buddha saadetini bulmuş olup tövbe ederim.”

amti ymä m(ä)n munı ayıg kılınçtın tıdıp ädgü törülärda yaratdım (DKPAM 04194-04196) “Şimdi de ben bunu kötü huydan uzaklaştırıp iyi kanunlardan meydana getirdim.”

vii. közünür üd: Şimdiki zaman.

ikinti ymä ärtmiş kälmädük közünür [üdt]ä... (DKPAM 00023-00027) “İkinci (olarak) da geçmiş, gelmemiş, şimdiki zamanda...”

3.8.3. Gelecek İfade Eden

i. irak üd: Uzak, gelecek zaman.

äşidgil ulug elig [] ärtmiş ür irak üdtä [ätözin k]odup yertinçü yer s[uv]d[a] savag eşidip kişisi mitragayini [] [in]çä tep tedi (DKPAM 03278-03282) “Yüce hükümdar dinle! ... Geçmiş zaman (ve) gelecek zamanda vücudunu bırakıp yeryüzünde sözü işitip eşi Mitragayini ... böyle dedi.”

3.9. Tarih İfade Eden

3.9.1. Gün İfade Eden

i. **bukün:** Bugün.

ay inilärim mäniñ bukünki kün ärtiñü kork<g>um bäliñlägüm kälir (AP 90-92) "Ey kardeşlerim! Benim bugün çok korkum var."

buküntä ınaru mäniñ uluşumta beçin avka barmañlar (DKPAM 10442-10444) "Bugünden sonra benim ülkemde maymun avına gitmeyin."

ii. **kün:** Gün.

inçip kayu kün burhan kutın bulsar meni titmäñ (İKPÖ XL. 6-7) "Böylece hangi gün Buddha saadetini bulsanız beni reddetmeyin."

ol aç barş ymä änükläp yeti kün ärtmiş ärti (AP 113-114) "O aç pars da yavrulayı beri yedi gün geçmişti."

iii. **yañı:** Gün.

[o] *nomnu bir yañıka m(ä)n m(a)hayan...* (DKPAM 04671) "...o kanun birinci günde ben Mahayan..."

iv. **yañı kün:** Yeni gün.

s(ä)n sözlämiş täg ök yañı kün [kılıp] k(ä)ntü özün bağlık är taplagıl (DKPAM 02702-02704) "Senin söylediğin gibi yeni (bir eş seçme) günü (töreni) düzenleyip kendin bey soyundan (bir eş) bul."

svayambar yañı kün kılğ[uluk] orunta öz öz körünçlägünlük kalıkl[arta o-lurdı]lar (DKPAM 02713-02715) "Eş seçme günü törenin olacağı yerde görülecek yerlerde oturdular."

v. **yarın:** Ertesi gün.

adaşlarım-a bukün barmañlar yarın mindidä tapag udug alıp temin bargay s[iz]läär (U IV, D. Das Hasen-Jätaka 'T III 84-36', 85-87) "Ey arkadaşlarım! Bugün gitmeyin. Yarın benden hizmet alıp öyle gidin."

b[i]rök mäniñ savımın kertgünmäsar s(ä)n yarın kántü özün körgil (DKPAM 05176-05178) "Eğer benim sözüme inanmazsan yarın kendin gör."

3.9.1.1. Gün ile İlgili Kavramlar

i. **ertä:** Sabah vakti.

tañta ertä eçin arslan üñürintin ünüp anta ok katag 'ätnägäy (DKPAM 5178-5180) "Sabah vakti ağabeyin arslan mağarasından çıkıp orada sert (bir şekilde) kükreyecek."

ol ok törüçä ertä turup öz üñürintin taşgaru ünüp katag ünin ätnädi (DKPAM 5186-5188) “O kanuna uygun olarak erken kalkıp kendi mağarasından dışarı çıkıp yüksek sesle kükredi.”

ii. tañ: Tan, tan vakti.

yettiñ kün tañ tañlayur erkän ädgü ögli tegin ulug küvrüg tokıtıp inçä tep yarlıgkadı (İKPÖ XXXI. 6-XXXII. 2) “Yedinci gün tan ağarırken iyi düşünceli prens büyük davulu çaldırıp şöyle deyip buyurdu.”

tañta ertä eçiñ arslan üñürintin ünüp anta ok katag ’ätnägäy (DKPAM 05178-005180) “Sabah vakti ağabeyin arslan mağarasından çıkıp orada sert (bir şekilde) kükreycək.”

iii. tün yarımı: Gece yarısı.

ötrü ol ädgülüg hariçandre tegin bu muntag eliglär bağlärniñ oruniña korkup tün yarımında bäliz tæg sın suburgan arakı sakıñçı köñülintä yügärü boltı (DKPAM 05363-05368) “Daha sonra o Prens Hariścandra, böyle hükümdarların yerlerine (oturmaktan) korkup gece yarısında korkunç mezarlık içinde düşünmeye daldı.”

ötrü ol hariçandre tegin bu muntag sakınıp kap k(a)ra tünlä tüz tün yarımında [oru]nıñın örü turdı (DKPAM 05400-05403) “Daha sonra o Prens Hariścandra böyle düşünüp kapkara gecenin tam yarısında yerinden kalktı.”

3.9.2. Ay İfade Eden

i. aram ay: İlk ay.

[y]ıl aram ay bir yañıka m(ä)n [] vaibaş on karmap(a)tıg okıyu [tägin-tim] (DKPAM 04211-04213) “...ilk ay birinci gününde ben... Vaibhāṣika okuluna ait on karma yolunu saygıyla okudum.”

ii. ay: Ay. UW’de “ay (otuz günlük süre)” olarak tanımlanır (UW II.2, 60).

küniñä ayıña munçulayu berip ağıltakı ağı barım azkına kaltı (İKPÖ VII. 4-6) “Her gün, her ay bu şekilde (para) vererek hazinedeki servet azıcık kaldı.”

bir ay artuk açıntı (İKPÖ LXVIII 1-2) “Bir aydan fazla (ona) baktılar.”

3.9.3. Yıl İfade Eden

i. yıl: Yıl, sene.

miñ tümän yıl anta açıg ämgäk ämgänip isig özläri üzülmöz (DKPAM 01651-01653) “Bin, on bin yıl orada açlık ve eziyet çekip hayatları sona ermez.”

tälim üküş yıl ay ärtıdi (DKPAM 02781-02782) “Çok fazla yıl, ay geçti.”

3.10. Zaman ile İlgili Özel Kavramlar

i. b(a)drak(a)lp: < *Skr.* bhadrakalpa. İçinde yaşanılan, çok uzun hatta ne-redeyse sonsuz zaman periyodu. Kelime Sanskritçede “kutlu, uğurlu zaman” anlamına gelir; Buddhaların belirttiği zamandır. *Bhadrakalpanın* 236 milyon yıl sürdüğü ve bunun 151 milyon yılı aşkın süresinin hâlihazırda geçtiği farz edilmektedir (Buswell-Lopez 2014: 106).

maitreta ulatı bu b(a)drak(a)lptaki dört yüz tokuz on [a]ltı bodis(a)t(a)vlar barça burhan kutın [] [] / kutrulgulukın arıtı sözlämäzlär (DKPAM 08420-08423) “Maitreya gibi bu içinde yaşanılan zamandaki dört yüz doksan altı Bodhisattva tamamen Buddha saadetini...kurtulmayı asla söylemezler.”

bu b(a)drak(a)lpdaki beş yüz bodis(a)t(a)vlar barça muntada öñrä burhan kutın bulup sansartın ozguçılar är[[di:]] (DKPAM 08941-08943) “Bu içinde yaşanılan zamandaki beş yüz Bodhisattva’nın hepsi bundan önce Buddha saadetini bulup dünyadan kurtulanlar idi.”

ii. kşan üdün: < *Skr.* kṣāṇā. Bir an. Gerçekleşmesi mümkün en kısa süre; zaman içinde meydana gelmeye devam eden fiziksel nesnelere ve zihinsel olayların aslında bu anların, *kṣāṇā*ların bir araya gelmesiyle oluştuğu düşünülmektedir (Buswell-Lopez 2014: 445).

adınlarınñ ämgäkin körsär bir kşan üdün ymä särip turgalı umaz (DKPAM 06498-06500) “Başkalarının eziyetini görse tek bir an bile sabredip duramaz.”

anı üçün on küçlüg tükäl bilgä t(ä)ñri burhan kop üdün alku kşanlarda sav sözlämäkdä öglüg köñül(l)üg y(a)rılıkar ärmış (DKPAM 07714-07717) “Onun için on güce sahip, tamamen bilge Tanrı Buddha her zaman bütün anlarda söz söylemekte akıllı buyurur imiş.”

iii. m(a)hak(a)lp: < *Skr.* mahākalpa. Büyük zaman, periyod. Budizmdeki en geniş zaman birimidir. Budist kozmolojide *mahākalpanın* seksen kalpaya eşit olduğu söylenir ve belli bir dünya sisteminin zamanı tanımlanmak istendiğinde *mahākalpa* dört döneme ayrılır: 1. Hiçlik dönemi. 2. Yaradılış dönemi. 3. Varlık dönemi. 4. Yıkım dönemi. Bu dönemlerin her biri yirmi kalpadır (Buswell-Lopez 2014: 496).

...öñsüz dört yapığların öz tutdaçı uzun sansarnıñ uçırğa tägip yaşıp yatur täg säkiz tümän m(a)hak(a)lp uzun özlüg [ya]şlıg naivasanyan öñsüz t(ä)ñri yerin-tä... (DKPAM 00400-00405) “...şekilsiz dört yığını tutacak uzun Saṃsāra’nın ucuna değerek yapışıp yatar gibi seksen bin uzun zaman Naivasamñjñā şekilsiz Tanrılar dünyasında...”

iv. maranabav: < *Skr.* maraṇabhava. Esas anlamı “ölümün varlığı, var oluşu” olmasına rağmen Eski Uygur çatiklerinde daha çok “ölüm zamanı” anlamında

kullanılmıştır. Aşağıdaki örnekte Uygurların kavramı *ölüm üdi* tamlamasıyla birlikte ikileme oluşturarak kullandığı görülmektedir. Jens Peter Laut, kavramın Çince *ssü yu* ve Tibetçede *hchi-bahj srid-pa* olarak karşılandığını belirtir ancak kavrama Çince ve Tibetçede “ölümün varlığı” anlamını verirken Sanskritçe anlamı için “ölümün başlangıcı, başlaması” anlamına gelecek şekilde “das eintreten des Todes” tanımlamasını kullanır (1984: 129).

birök kayu kişi uzun turkaru özlüg ölmüktä ögrünçülüg bolsar öñräki kenki közünür bu üç üdün ayıgdın ävrilip ökünmäsär uzatı ölürtäçi bolsar bu muntag tın(ı)gñıñ maranabav ölüm üdintä turmışda 'äñ öñrä turtaçı nätäg osuglug bolur (DKPAM 01411-01418) “Eğer bir kişi sürekli canlı bir varlığı öldürmekten mutluluk duyarsa önceki, sonraki, şimdiki bu üç zaman kötülükten ayrılıp pişman olmazsa ve öldürmeye devam ederse böyle bir canlının Maraṇabhava ölüm zamanı geldiğinde en önce nasıl bir varlığı olur?”

v. ölüm küni: Ölüm günü.

ölüm küni yagudukta köñülläri yüräkläri tıklılıp tañılıp adınlarıg askañçulayu sözlämiş savları ol uğurda nä ärsär tusulmaz (DKPAM 08129-08131) “Ölüm günü yaklaşınca gönülleri sıkışıp başkalarına iki yüzlülükle söyledikleri sözleri o zamanda ne olursa olsun işe yaramaz.”

vi. ölüm üdi: Ölüm zamanı.

ölüm üdi yagudukta 'äñ öñrä öz ornınta yatıp tolp ätözi titräyür bäsär (DKPAM 07213-07216) “Ölüm zamanı yaklaşınca en önce kendi yerinde yatıp bütün vücudu titrer.”

vii. öñräki kenki közünür bu üç üd: Önceki, sonraki, görünür (şimdiki) bu üç zaman.

birök kayu kişi uzun turkaru özlüg ölmüktä ögrünçülüg bolsar öñräki kenki közünür bu üç üdün ayıgdın evrilip ökünmäsär uzatı ölürtäçi bolsar bu muntag tın(ı)gñıñ maranabav ölüm [ü]dintä turmışda 'äñ öñrä T[...]' ÇY nätäg osuglug bolur (DKPAM 568-575) “Eğer bir kişi sürekli canlı bir varlığı öldürmekten mutluluk duyarsa önceki, sonraki, şimdiki bu üç zaman kötülükten ayrılıp pişman olmazsa ve öldürmeye devam ederse böyle bir canlının Maraṇabhava ölüm zamanı geldiğinde en önce...nasıl olur?”

viii. yam üd: Yāma zamanı, süresi. Yam < Skr. yāma. Yāma, Budizm’de ölüm tanrısı ve yeraltı dünyasının efendisidir. İlk olarak Rgveda’da ortaya çıkan bir Hindu tanrıdır, daha sonra mitolojide ölümlerin hâkimi ve cezalandırıcısı olarak yeraltı dünyasını yönettiği görülür (Keown 2005: 298).

altı yam üdlärintä oduğın sakın ärip boşgunmış bışrunmaklıg katıgılanmak üzä isig öz amrakın ezdäçilär uzun turkaru ozmak kutrulmak küsüşin... (DKPAM

0091-0095) “Altı Yāma zamanında bilinçli olarak öğrenmeyle edinilen olgunlaşmalı gayret ile vücut sevgisini yok edecekler daima kurtulmak arzusuyla...”

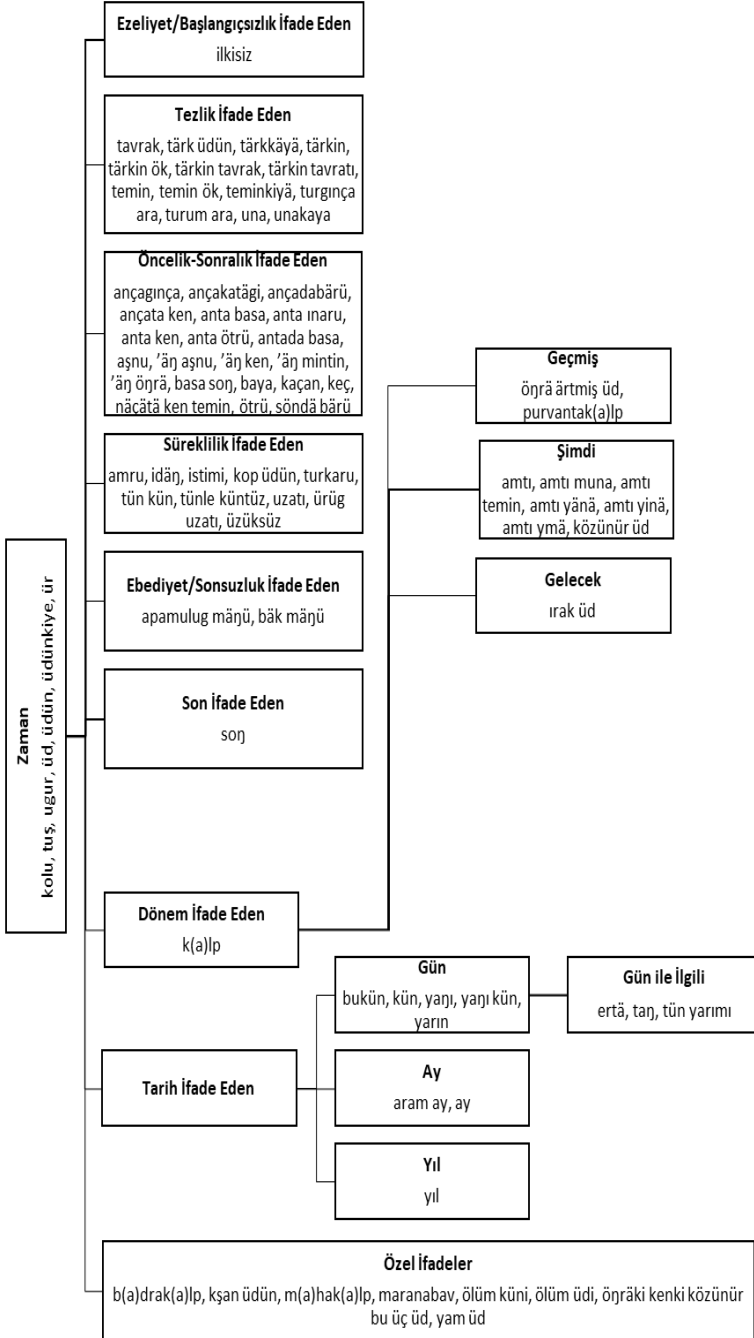
Sonuç

Eski Uygur atiklerinde zaman kavramının ele alındığı bu çalışmada taranan metinlerde zaman anlamı taşıyan tüm kavramlar değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Buna göre kavramların özellikle *tezlik* ve *süreklilik* anlamı taşıyanları sıklıkla Türkçe ifade edilmiş ancak dinî-felsefî içerikli özel zaman kavramları Sanskritçeden alınarak çoğu kez de Türkçe bir sözcük ya da tamlamayla birlikte ikileme olarak kullanılmıştır.

atikler özelinde Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde görülen zaman kavramı Orhun Türkçesi metinleriyle mukayese edildiğinde salt zaman anlamı taşıyan kavramların çeşitliliğinde artış olmuştur. Orhun Türkçesinde *üd* sözcüğü karşımıza çıkarken atiklerde buna ek olarak *kolu*, *tuş*, *ugur*, *üdün*, *ür* gibi sözcükler kullanılmıştır. *Ugur*, *tuş* gibi daha çok “şans, fırsat” anlamına gelen sözcükler anlam genişlemesiyle bu kavramı karşılamak üzere kullanılmıştır. Ayrıca *üd*, bu dönem metinlerinde zaman anlamı dışında “devir, çağ” gibi anlamlara da sahipken atiklerde bu anlama gelen *kalp* sözcüğünün de kullanılması kavram alanının çeşitlendiğini gösteren bir diğer kanıttır.

atiklerdeki genel zaman algısının elde edilen bulgular ışığında çizgisel bir yapı arz ettiği ortadadır. Gün, ay ve yıl kavramları ile bunlarla ilişkide bulunan diğer kavramlar, atiklerdeki zaman algısının tıpkı masallarda olduğu gibi, muhayyel bir zaman içinde olsa da geçmiş, şimdi ve gelecek eksenindeki yapısının kanıtıdır. Öncelik-sonralık ifade eden kavramların esas itibarıyla belli bir referans noktasına göre ilişkili olduğu cümleler arasında zaman bağlantısı kurduğu muhakkaktır. Dilbilgisel yapı itibarıyla bunların genellikle bir edat grubu teşkil ettiği görülür. *Anta* ile başlayan pek çok edat grubu bu tanımlamanın içini doldurur.

Sonuç olarak atiklerdeki zaman kavramı için alt-anlamlarını da dikkate alarak aşağıdaki gibi bir sınıflandırma yapmak mümkündür:

KISALTMALAR:

- bk. : Bakınız
BTT : Berliner Turfantexte
ev. : Çeviren
EDPT : An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish
Esk. Uyg. : Eski Uygur Türkçesi
Haz. : Hazırlayan(lar)
PhTF II : Philologiae Turcicae Fundamenta Cilt 2
Skr. : Sanskritçe
TDK : Türk Dil Kurumu
Toh. : Toharca
TTK : Türk Tarih Kurumu
UAJb N.F. : Ural-Altaysche Jahrbücher Neue Folge
vb. : ve başkaları

KAYNAKÇA

- 📖 AP = Gulcalı, Zemiye. *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara: TDK, 2013.
- 📖 AY VII = Çetin, Engin. *Altun Yaruk Yedinci Kitap*. Adana: Karahan, 2012.
- 📖 Aydın, Erhan. *Türk Dilinde Zaman Adları*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Dili) Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002.
- 📖 Bazin, Louis. *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri*. Çev. Vedat Köken. Ankara: TDK, 2011.
- 📖 BSU = Zieme, Peter. *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. BTT XIII. Berlin: Akademie, 1985.
- 📖 Buswell Jr., Robert E.-Donald S. Lopez Jr. vb. *The Princeton Dictionary of Buddhism*. Princeton-Oxford: Princeton University, 2014.
- 📖 Cin, Ş. Recai. *Kavramlar Dizini*. İki Cilt. Ankara: TDK, 1971.
- 📖 Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford at the Clarendon, 1972.
- 📖 DKPAM = Wilkens, Jens. *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien. Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā*. BTT XXXVII. Turnhout: Brepols, 2016.
- 📖 Elmalı, Murat. *Daśakarmapathāvadānamālā (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK, 2016.
- 📖 Elverskog, Johan. *Uygur Buddhist Literature*. Turnhout: Brepols, 1997.
- 📖 Gabain, Annemarie von. "Die Alttürkische Literatur", *PhTF II*. Wiesbaden: Franz Steiner, 1964: 211-243.
- 📖 İKPÖ = Hamilton, James Russell. *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prenses Masalının Uygurcası*. Çev. Ece Korkut, İsmet Birkan. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 11. Ankara: Simurg, 1998.
- 📖 Keown, Damien. *Lexikon des Buddhismus*. Çev. Karl-Heinz Golzio. Düsseldorf: Patmos, 2005.
- 📖 Klyaštorny, Sergey Grigoryeviç. "Eski Türk Yazıtlarında Zaman ve Mekân Kavramı". Çev. Deniz Karadeniz. *Dil Araştırmaları*. Güz 17. (2015): 247-251.
- 📖 Kubbealtı Lugatı, "Zaman" tanımı. www.lugatim.com (Erişim tarihi: 05.01.2019, 15: 04)
- 📖 Laut, Jens Peter. "Zwei Fragmente eines Höllenskapitels der uigurischen Daśakarmapathāvadānamālā". *UAIb N.F.* Cilt: 4, 1984: 118-133.

- Monier-Williams, Sir Monier. *A Sanskrit-English Dictionary*. 11. Baskı. Oxford at the Clarendon, 1990.
- Müller, F.W.K.-A. von Gabain. *Uygurca Üç Hikâye*. Çev. S. Himran. İstanbul: İbrahim Horoz, 1946.
- Ölmez, Mehmet. "Eski Uygurca İkillemeler Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 65. 2 (2017): 243-311.
- Rhys Davids, T. W. *Buddhist India*. 3. Baskı. Londra: T. Fisher Unwin, New York: G. P. Putnam's Sons, 1911.
- Rospatt, Alexander von. *The Buddhist Doctrine of Momentariness*. Stuttgart: Franz Steiner, 1995.
- Rudolf, Helga. "Once Upon a Time when Brahmadata Reigned in Benares' Reflections on the Jataka Tales with Special Attention to the Portrayal of Women". *Religiologiques*. 23, Spring, (2001): 193-202.
- Saybaşı, Sevgi. *Zaman Algısı ve Romana Yansıması*. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karşılaştırmalı Edebiyat Yüksek Lisans Programı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.
- Soothill, William Edward-Lewis Hodous. *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index*. Londra: Kegan Paul Trench Trubner, 1937.
- Tezcan, Semih. "En Eski Türk Dili ve Yazını". *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. 3. Baskı. Ankara: TTK, 2001: 271-323.
- TDK. *Türkçe Sözlük*. Haz. Şükrü Halûk Akalın vb. 11. Baskı. Ankara: TDK, 2011.
- U IV = Müller, F.W.K.-A. von Gabain. *Uigurica IV*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co., 1931.
- UW II.1 = Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien -Neubearbeitung-. II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band 1: a-asvık*. Stuttgart: Franz Steiner, 2010.
- UW II.2 = Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien -Neubearbeitung-. II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band 2: aš-äzüük*. Stuttgart: Franz Steiner, 2010.
- Yılmaz, Hüseyin. *Budist Metafiziği*. Ankara: Hece, 2007.